

Շատ գիշերներ լուս ծովուն մօտ
 Խորհրդածութի թափառական ,
 Նըւաղեցաւ սիրակարօտ ,
 Եւ արցունքները կաթեցան :

Թող քու օրհասըդ , ո՛վ լուսին ,
 Անոյշ ըլլայ , հանդարտ ըլլայ ,
 Թող լայ ըզքեզ տրտու մ հոգին
 Եւ կոյս աղջիկն ալ թող ըզդ լայ :

Կող շուշաններն իրենց սպիտակ
 Եւ խոնջ թերթերը մերկանան ,

Եւ թող նընջեն կոճակին տակ ,
 Թող սուր ճըլեր զիւր բարձրանան :

Մինչեւ որ զա՛րճեալ նորափայլ
 Կենդանիանաւ եւ դառնաս մեղ ,
 Ժուռ դաս երկնից մէջ լուսաքայլ ,
 Եւ արծաթի ճաճանջ ցանես :

Եւ տես ծովուն ալիք ու խաղ ,
 Դիչեալային երկիրն մոզս ,
 Եւ ծածանիս դանդաղ դանդաղ՝
 Ամպածածուկ երազի պէս :

ՎԱՆՐԱՄ ՍՎԱՅԵԱՆ

PROF. G. THOUMAIN,

CHIGWELL, LONDON.

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԷՋԵՐ

— 00 —

ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳԻՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆՑ ԱՋԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Յունական արձանագործութեան պատմութեան մէջ է որ արուեստին ու կեանքին առնչականութիւնը առաւել քան երբեք ակներեւ գծերով յայտնուած է : Մարմարէ կամ աւրոյրէ մարդը յօրինելու համար , նախ կենդանի մարդը յօրինած են , եւ մեծ արձանագործութիւնը իրենց մէջ կը վարդաւայ ճիշդ այն միջոցին երբ նաեւ կը զարգանայ այն հաստատութիւնը որուն շնորհիւ կը կազմուին կատարեալ մարմինները : Այդ երկուքը իւրարու կ'ընկերանան՝ ինչպէս Զեւսոյի՝ Եւ հիւսնալի նանդիպումով մը , հեռաւոր պատմութեան անորոշ վերջալույսը իրենց երկու նորածագ ճառագայթներովը կը լուսաւորուի :

Է . Դարուն առաջին կէսին մէջ է որ երկուքը միասին երեւան կուգան : — Այդ պահուն , արուեստն իր տեղ-

նիքական մեծ դերերը կը կատարէ : 680ին մօտ , Բուտադէս Սիկիոնացին կաւով գէմքեր ձեւելու եւ կրակի մէջ ձփելու գաղափարը կ'ունենայ , ինչ որ զինքը կ'առաջնորդէ տանիքներու կատարը գիմակներով զարդարելու : Միեւնոյն թուականին , Հորիկոս եւ Թէոդորոս Սամոսացին արոյրը կաղապարի մէջ հոսեցնելու միջոցը կը գտնեն : 550ին մօտ , Մեգա Քիոսացին առաջին մարմարէ արձանները կը շինէ , եւ ոլիմպիատոնէ ոլիմպիատոն , ամբողջ այդ դարավերջին ու բոլոր յաջորդ զարբերուն մէջ , արձանագործութիւնը հնազնեւէ իր նախկին զբոստութիւնը կը կորսնցնէ , իր ամբողջացումն ու կատարելագործումը գտնելով մարական պատերազմներէն յետոյ : — Պատճառը այն է որ այդ միջոցին պարարուեստն ու մարմնամարդութիւնը կանոնաւոր եւ ամբողջական հաստատութիւններ կը դառնան : Աշխարհ մը վերջացած է , Հոմերի եւ դիւցազներգութեան աշխարհը , աւրիշ աշխարհ մը կը սկսի . Արքիլոքոսի , Կալլիստի , Տերպանարի , Ոլիմպիոսի եւ քնարերգական բանաստեղծութեան աշխարհը , Հոմերէն եւ իր շարունակողներէն , որ Ը . եւ Թ . դարերուն ապրած են , մինչեւ տաղաշափական նոր ձեւերն ու նոր երաժշտութիւնը՝ որոնք յաջորդ դարուն կազմած են , լայն կիւպարնափո-

Հատուած՝ Սխտնի գաղթականներն Սևուհի քարտեղութիւնը
 (Կ. Պոլսոյ թանգարանը)
 ՍԵՆՆ ԱՆԵՔՍԱՆՆԻ

բանորոգութիւն և նշուշտ բոլորովին քերթողական կը մնայ նորէն . արձակը դեռ աւելի ետքը պիտի սկսի գրուիլ . բայց միօրինակ ողումը սր դիւցազներգական վեցսոսնեանին կը միա-
նար , սակի կուտայ տարբեր չափերով այլազան երգերու բազմութեան մը Հնգսոսնեանը կ'ա-
ւելցնեն վեցսոսնեանին , «թրաչէն» , «համպ» , «անաբեսթը» կը հնարեն . նոր ոտքերն ու
հին ոտքերը կը զուգահաւանեն երկուողեաններու , տուներու եւ ամէն տեսակ չափերու
մէջ . Գիթարը որ չորս լար ունէր , հօթը ունի հիմա . Տերպանորոս իր եղանակները կը ճշ-
դէ եւ երաժշտութեան օրէնքները կ'որոշէ . Ոլիմպիոս , յետոյ Թալետոս , աւելի կ'ստարիալ
կերպով կը յարմարցնեն քիթարին , սրիպի եւ ձայներու կշռութիւնները՝ երանհիտուն այն
բանաստեղծութեանը որոնց կ'ընկերասանն : Ջանանք աշխարհուս առջեւ պատկերացնել
մենէ ա'յնքան հեռու եղող աշխարհը եւ որուն բեկորները գրեթէ բոլորն ալ կորսուած են .
չկայ աշխարհ մը որ ատոր չափ տարբեր ըլլայ մերինէն եւ որ հասկցուելու համար երեւա-
կայութեան այդքան մեծ ճիգ մը պահանջէ . բայց նախնական եւ տեւական կազապարն է ան ,
որով ելած է յունական աշխարհը :

Երբ քնարերգակ բանաստեղծութեան մը վրայ դադափար ունենալ ուզենք , Վիքթոր Հիւ-
կոյի գեղեցիկներն ու Լամարթինի «սթանս»ները մտքերնիս կը բերենք . ատոնք աչքըդ կար-
գազանիք բաներ են , կամ առ առաւելն կարելի է զանոնք կէս ձայնով արտասանել՝ բարե-
կամի մը քով , սենեակին լուծթեանը մէջ . մեր քաղաքակրթութիւնը ուրիշ հողի մը առջեւ իր
յազանքը բացող հողի մը խօսքին նկարագիրը տուած է բանաստեղծութեան : Յոյներունը
ոչ միայն բարձրաձայն կ'արտաբերուէր , այլ նուազարաններու ընկերակցութեամբ կ'արտա-
սանուէր , կ'երգուէր , նոյն իսկ ընկերակցութեամբ մնչկատակի եւ պարի : Յիշենք Տելասարթը
կամ տիկին Վիարտոն՝ երկուքի մը «Սիլվիէ»-ին կամ «Ուրիէտո»-ին «բիսթիթի»ները կ'երգէին ,
Թուօէ տը Լիւր կամ Օրս . Թաշիշը երբ «Մարսիշ»-ը կ'արտասանէին . «Ալկիստիս»-ի պարերը մը՝
այնպէս ինչպէս այժմ կը տեսնենք թատրոնը , պարազլիտով մը , նուազախուժքով մը եւ խմբ-
բաներով որոնք իրարու կը չաղապատուին եւ իրարմէ կը դատուին՝ տաճարի մը զանգուղին
առջեւ , ոչ թէ՛ ինչպէս այսօր՝ տեսարանի լապտերաշաքիքն լոյսին տակ ու նկարուած տե-
ղաներու առջեւ , այլ հրապարակին վրայ եւ ճշմարիտ արեւուն տակ . այդպէսով պիտի կա-
րենանք ամսնէն նուազ ամենից գաղափար կազմել այդ հանգչաններուն եւ այդ բարձրուն
մասին : Ամբողջ մարդը , միտք եւ մարմին , հոն չարժման մէջ կը մտնէ , եւ այդ չըջանէն մնա-
ցած ոտանաւորները , օբերայի մը լիարեւթթոյնէ փրցուած մէկ քանի տուներ են միայն . —
Քրոսիքայի գիւղերուն մէջ , յուզարկուորութեան ատեն , եղբամայրը վրէժխնդրութեան
երգեր կը յանկարծաբանէ մեծաձայն՝ սպաննուած մարդու մը մարմնոյն առջեւ , կամ ողբի եռ-
գեր՝ վաղա՛մեղիկ աղչական , առաջադէն վրայ : Քալապոյսի կամ Սիկիլիոյ լեռներուն մէջ , պա-
րի օբերուն , երիտասարդէ երբ իրենց կեցուածքներով ու շարժուածքներով՝ սիրոյ փոքրիկ
տոափնեւ եւ տեսարաններ կը ներկայացնեն : Մտաբերենք՝ նմանօրինակ չլիմայի մը տակ , ա-
ւելի գեղեցիկ երկնքի մը ներքեւ , փոքրիկ օստանի մը մէջ ուր ամէն մարդ բոլոր միւս բը-
նակիչները կը ճանչնայ , նոյնչափ երեսակայտու ու նոյնչափ շարժկոտ մարդիկ , նոյնչափ շուտ
յուշդուռը , շուտ արտայայտող , աւելի կրակոտ ու աւելի նոր հողի մը , աւելի հնարագէտ , ա-
ւելի ճարպիկ , մարդկային կեանքին բոլոր վայրկեաններն ու բոլոր գործողութիւնները գե-
ղեցիկացնելու աւելի հակամէտ մտքով մը օժտուած մարդիկ : Այդ երաժշտական մնջկատակը ,
զոր այժմ կ'ըզիպցեալ հատուածներով միայն կը գտնենք եւ անշուք անկիւններու մէջ , պիտի
ընդլայնի , պիտի բազմապատկուի հարիւր ճիւղի , եւ ըզմանդակ գրականութեան մը նիւթ պիտի
հայթայթէ : Չպիտի ըլլայ զգացում մը զոր չարտայայտէ ան , չպիտի ըլլայ ստակական կամ
հանրային կեանքի ու եւ տեսարան մը զոր չկայ չարդապատկի , չպիտի ըլլայ դիտաւորութիւն
մը կամ կացութիւն մը որոնց չբաւէ : Բնական լիւրջն պիտի հասնայ , այնքան տիեզերական
ու սովորական կերպով զործածուած որքան մեր գրուած կամ տպուած արձակը . մեր արձակը
տեսակ մը չոր նօթագրութիւն է , որով այսօր դուռ իմացականութիւն մը կը հարդարակցի զուտ
իմացականութեան մը հետ . քաղաքամամբ այդ համակ նմանօրինակն ու մարմնական հին լեզուին
ուրիշ բան չէ ան այլ եւս բայց ինք աճեալ մը եւ նվէշուել մը :

Յրանհերկներն շեշտը միօրինակ է, երգ չունի, երկարներն ու սուղերն անոր մէջ քիչ դուրս կը ցատքին, հազիւ կը զանաղանուին իրարմէ, Պէտք է մտիկ ըրած ըլլալ երաժշտական լեզու մը, Թաստոյի մէկ սթանձան արտասանող գեղեցիկ իտալական ձայնի մը յարատեւ մեղադանակութիւնը, դիտնալու համար թէ ի՛նչպէս հնչիւնն ու կշռութիւնը իրենց ազդեցութիւնն ու վարակումը կը տարածեն մեր բոլոր ջիւղերուն մէջ։ Այսպէս էր յունարէն լեզուն որուն կմախքը ունինք այսօր, Լուծիչներէն ու մեկնիչներէն դիտենք թէ հնչիւնն ու չափը անոր մէջ այնքան մեծ տեղ մը կը բռնէին որքան գաղափարն ու պատկերը։ Բանաստեղծը որ տեսակ մը տաղաչափական ձեւ կը հնարէր, տեսակ մը զգալութիւն հնարած կ'ըլլար։

ՊԱՐՈՒՆԻ ՎԻԼԼԱ ԱԼՊԱՆԻԻ

Նրկարներու եւ սուղերու այսինչ զուգարհաւանումը ինքնին «ալլելիո» մը կը ձեւացնէ, այնինչը «արկո» մը, մէկ ուրիշ ալ «սքեցո» մը, եւ իր թեքումներն ու իր նկարագիրը կը դրոշմէ՝ ոչ միայն մտածումին ալ եւ՝ մեքին ու երաժշտութեանը։ Անա՛խչպէս այն դարը որ քնար-երգական բանաստեղծութեան ընդարձակ ամբողջութիւնն արտագրած է, միեւնոյն ստեղծ արտադրած է պարարուեստի ոչ նուազ ընդարձակ ամբողջութիւնը։ Նրկու հարիւրի չափ յունական պարերդի անունը ծանօթ է մեզի, Աթէնքի մէջ մինչեւ տասնվեց տարեկան հասակը, պարարուեստը տղին բովանդակ դաստիարակութիւնը կը կազմէր։

«Այդ միջոցին, կ'ըսէ Արիստոփան, միեւնոյն թաղին պատանիները, երբ քիթաբի զասատուն տունը կ'երթային, փողոցներուն մէջ միասին կը քայլէին, կարողով, եւ բոկոտն, նոյն իսկ երբ ձիւն տեղար մաղէ մը թափող ալիւրի պէս, չոն կը նստին, առանց սրունդներնին սեղմելու, եւ դաստառն անոնց կը սորվեցնէր «Պալլաս ահաւոր, քաղաքակրօման» ազօթերգը կամ Աղաղակ մը որ հեռուն բարձրացաւ, եւ ձայներնին կ'ուռնցնէին այն պինդ ու տոնական ներդաշնակութեամբը զոր իրենց հայրերն անոնց փոխանցած էին։»

Մեծագոյն ընտանիքներէն մէկուն պատկանող երիտասարդ մը, Հիպպոկլէիէտէս, Սիկիւն հեղած էր՝ Կլիթիէն որունաւորին տունը, եւ մարմնական բոլոր հրահանգներու մէջ լիակատար հմտութիւն մը ունենալով, ուզեց ինջոյթին իրիկունը՝ իր քաջալարժուութիւնը ամենուր ցոյց տալ։ Սրբգահար աղջկանը հրամայեց որ «նման լիան» նուազէ, ու պարեց զայն «յետոյ՝ վայրկեան մը ետքը, ռեզան մը բերել տուաւ, վրան ելաւ եւ լակիդեմոնական ու արիւնական պարարուեստի այլեւալլ ձեւեր պարեց։ Այսպէս պարարուած ։ միանգամայն «երկող» եւ

«պարող» էին, եւ իրենք իրենց հաճոյքին համար կը ներկայացնէին այն նկարագիրը ու բանաստեղծական ազնիւ տեսարանները, որոնց համար

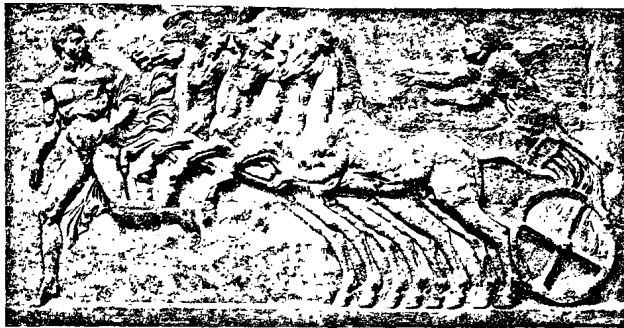
ԴԻՈՆԻՍՈՍ (Բաքոս) Պրոնզէ արձանիկ

(Հաւաքածոյ Պ. Ս. Սամպոնի)

յատուկ մը»։ Լեւսպոսի մէջ շատ կայրն այդպիսի տուններ կը վարէին զանոնք՝ աշակերտներ ունէին որոնք փունքներէն կուգային, Միլէէն, Կոլոփոնէն, Սալամինայէն, Պամփիլիայէն, հոն տարիներով կ'ուսանէին երաժշտութիւն, գեղեցիկ կեցուածքներու արուեստը՝ կը ծաղ-

կերպարանքէն այն նկարագիրը ու բանաստեղծական ազնիւ տեսարանները, որոնց համար յետոյ ձեւարարներ վարձեցին, Ակումբներու խնջոյքին մէջ, ճաշէն յետոյ, գինեմոմէնքներ կ'ընէին ի պաւսիւ։ Ապողոնի յետոյ, կուգար բուն իսկ հանդէսը (*), մեղկատակով ընկերացած արտասանութիւնը, քիւթարի կաւ սրինգի հետ քնարերգական տաղասացութիւնը, «սոլո» մը՝ որ յանկերգով մը կ'աւարտէր, ինչպէս՝ յետոյ՝ Հարմոնիոսի եւ Արիստոքրիտի երգը, «տոլո» մը՝ որ կ'երգուէր եւ կը պարուէր, ինչպէս յետոյ՝ Քանոփոնի խնջոյքին մէջ՝ Բաքոսի եւ Արիանէի հանդիպումը։ Երբ քաղքին մը «բոնուոր» գտնար եւ ուզէր կիանքը վայելիլ, այդպիսի հանդէսները կ'ընդարձակէր եւ իր շուրջը մշտապէս կը հաստատէր ։ Պոլիկրատ, Սամոսի մէջ կըրու բանաստեղծ ունէր, Իպիկոս եւ Անակրէոն, այդ հանդէսներուն կարգադրութիւնը վարելու եւ նոնց երաժշտութիւնն ու ոտանաւորները պատրաստելու համար, Երիտասարդները որ այդ քերթուածները կը ներկայացնէին, առհնէն գեղեցիկներն էին որ կարելի ըլլար գտնել, Պաթիլլոս որ սրինգ կ'ածէր եւ յոնիական ձեւով կ'երգէր, Կլէոբուլ՝ կոյսի աղւոր աչքերով, Միմալոս, որ պարի մէջ «բեքթի» կը զործածէր, Սմերդիս՝ յորդառատ ու գանգուր մաւ գերով, զոր Սիկոնեան թրակացւոց մէջէն գացած գտած էին, Սքիթայի ներկայացում մըն էր՝ փոքր եւեղով, ու տան մէջ։ Այլ, ատենուան բոլոր քնարերգական բանաստեղծները միանգամայն պարպեալ են իրենց տունը սեսակ մը «Քոնսերվատիւար» է (**), «մուսու-

(*) Քոմոս։ (**) Սիմոնիդէս Կէլովսացին սովորաբար Պարատունը կը բնակէր, Ապողոնի տաճարին մօտ)։

ԿԱՌԱՐՇԱՒ (Հարթաքանդակ)
(Հաւաքածոյ Լուսէի գութին, Լիզպոնա)

րէին աղէտները, Տալտիկ գեղջկուհիները որոնք իրենց չըմպողական ռաբբանուն պճեղն ի վեր չ'անդրինէլ չէին գիտեր, պարագայտ մը կ'ընտրէին եւ պարսիսուրներ կը պատրաստէին յուղարկաւորութեան ողբերուն կամ հարանիքի խրախճանքներուն համար : — Այսպէս՝ սոսկական կեանքը ամբողջ իր հանգիստութիւններովն ինչպէս իր հանգըններովը, կը նպաստէր որ մարգը ըլլար — բայց ըստին ամենէն գեղեցիկ իմաստովը եւ արժանապատուութեան կատարեալ պահպանումով մը, — ինչ որ մանք հիւս երգիչ, ձեւարար, օրինակ եւ գերասան կը կոչենք :

Հանրային կեանքը միեւնոյն արդիւնքը արտադրելու կը դործակցէր : Յունաստանի մէջ պարարուեալը կրօնքն եւ քաղաքականութեան մէջ կը մոնէ, խաղալութեան եւ պատերազմի ժամանակ, մեծընէրը պատուելու եւ յաղթանակները ներբողելու համար : Թարգելեանց յոնիական տօնին, Միմներմոս բանաստեղծն ու իր նաննօ սիրուհին թափօրին կ'առաջնորդէին՝ սրինգ անելով, Կալլիսոս, Ալկէոս, Թէոգնիս, հրաւէր կը կարդային, ոտանաւորներով զոր իրենք իսկ կ'երգէին, իրենց քաղաքակցեցներուն կամ իրենց կուսակցութեանը, երբ Աթենացիք, մէկ քանի անգամ պարտուած, որոշեցին մահուան դատապարտել ով որ Սալամի-նայի վերադարձն տրեւելու խօսքն ընէր, Սողոն, պատգամաւորի պէս հաղուած, Հերմէսի գլխալկ մը գլուխը, յանդարձ ժողովին մէջ երեւցաւ, ելաւ այն քարին վրայ ուր պատգամաւորները կը կանգնէին, եւ այնքան կորովով արասանեց այդ նիւթին վրայ յօրինած իր տաղը, որ երկտասարդները անմիջապէս մենկեցան ձերբուն կղզին ազատելու եւ Աթենքին ճակատն նախատինքն ու ամօթը սրբելու : Պատերազմի ատեն, Սպարտացիները երգեր կ'արտասանէին վրաններուն տակ : Իրիկուներ, ճաչէն յետոյ, իւրաքանչիւրը ոտքի կ'ելլէր եղբերակութիւն մը արտասանելու եւ միջկատակելու, եւ զօրապետը մրցանակն առնողին մօտ աւելի խոշոր կտոր մը կուտար : Անշուշտ տեսարանը գեղեցիկ էր, երբ այդ մեծղի երկտասարդները, Յունաստանի ամենէն ուժեղներն ու բարեկալմները, իրենց երկայն ու զլխուն զագաթը խնամքով կապուած մագեղանով, իրենց կարմիր պատմունճանովը, իրենց լայն ու զլեկալ վահաններովը, իրենց հեւրոսի եւ ըմբռնչի չարժանեհրովը, կուգային երգել սապէս ոտանաւորներ :

«Տալտիկը կ'ուրնք այս երկրին համար, որ մեր հողն է, նւ մեռնինք մեր զաւակներուն համար՝ առանց մեր հողին խնայելու : Եւ դուք, երկտասարդներ, ամուր կոռեցե՛ք՝ քով քովի, Թող ձենք ոչ մէկը ամօթալից փախուստին ու վախին օրինակը չտայ, Այլ մանաւանդ ձեր կուրծքին մէջ մեծ ու արի սիրտ մը ունեցե՛ք...»

Արևուրները, ծերունիները, որոնց ծունդերն արագաշարժ չեն այլ եւս՝

Մի՛ թողուք ու փախչիք:

Որովհետեւ ամօ՛թ է որ առաջին կարգերուն վրայ, երիտասարդներուն առջեւ,

Ջարնուած իշնայ ժեր մարդ մը որուն մաղն ու մօրուքը ճերմկած է:

Ամօ՛թ է թողուլ որ ան գետին իշնայ ու փռիին մէջ իր արե հողին փչէ:

Ջեռքովը սեղմելով իր մերկ մորթին վրայ բացուած արիւնոտ վէրքը:

Ընդհակառակն ամէն բան երիտասարդներուն կը վայլէ

Երբ դեռ պատանութեան պեղափայլ ծաղիկն ունին:

Այրերն անոնց վրայ կը հիանան, կիները զանոնք կը սիրեն:

Եւ գեղեցիկ են զարծեալ՝ երբ առաջին կարգին վրայ խոցուած իշնան...

Ինչ որ տգեղ է տեսնել, փռիին մէջ յետամնաց մարդն է՝ ետեւէն վերաւորուած:

Կունակը նիղակի մը ծայրովը ծակուած:

Թող ամէն մարդ, խոյանքէն յետոյ, գօտեպինդ կենայ:

Երկու ոտքովը հողին գամուած, ակոսներովը պրկուները խածնելով:

Բարձրերը, սրունդները, ուսերն ու կուրծքին վարի մասը՝ մինչեւ փորը, ամբողջ մարմինը

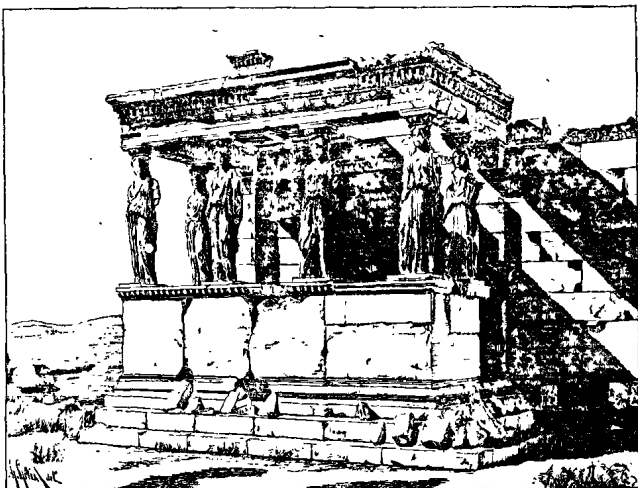
Լայն ապարովը ծածկուած:

Թող մարտնչի՝ սաղաւարտ սաղաւարտի դէմ, գարգմանակ զարգմանակի դէմ, կուրծք կուրծքի

Եւ թող դէմ դիմաց, մարմին մարմինի փակած, երկայն տեղովը կամ սուրովը (դէմ

ձեղքէ ու սպաննէ թշնամին: Վ(Տիրտէոս)

Այսպիսի երգեր կային զինուորական կեանքի ըլլոր պարագաներուն համար, ի միջի այլոց՝ «անարեւթ»-ները, սրինգի ընկերակցութեամբ, յարձակումն սկսելու համար: Նմանօրինակ տեսարան մը կրկնուեցաւ Զորանական Յեղափոխութեան առաջին խանդավա-

ԳՐԱԲԱՆԻՏՆԵՐՈՒ «ԼՈՃՃԻԱ»-Ն (Երեթթէիոնին հարաւային կողմը)

առթեան միջոցին, այնօրն ուր Տիւմուրիէ, զլիարկը սուրին ծայրն անցընելով, Ժեմմարի զառիվերը մալլցաւ, ու «Շան տիւ տբառ»ը երգեց, եւ զինուորները նոյն երգը երգեցին աւնոր հետ վաղելով: Այս աննրդաշնակ մեծ զոյումէն կրնանք հետեւցնել կանոնաւոր պատերազմական խմբերգ մը, հէլեն, երաժշտական ժայռերով մը Հատ մը երգուեցաւ Սալամինայի

յաղթանակէն յետոյ, երբ Սոփոկլէս, դեռ տասնհինգ տարեկան, Աթէնքի ամենէն ազւոր պատանին, երեւցաւ մօրէմեիկ՝ ծէսին համեմատ, եւ «բէան»ը երգեց ի պատիւ Ապողոնի, զինուորական հանդիսութեանց մէջտեղը եւ յաղթական խուրձին առջեւ:

Բայց կրօնական արարողութիւնները պարարուեստին աւելի նիւթ կը մատակարարէին քան քաղաքականութիւնն ու պատերազմը: Յոյները այնպէս կը մտածէին թէ ամենէն ախորժեկ տեսարանը զոր կարելի էր ընծայել աստուածներուն, այն էր զոր կը ներկայացնէին ազ-

ԼԵՂԱ (նկար Պոմպէիի մէջ գտնուած)

ւոր քաջաոռոյ մարմիններ՝ այն բոլոր դիւքերուն մէջ որ ոյժ ու առողջութիւն ցոյց կուտան, Այս պատճառով է որ իրենց ամենէն սրբազան տօները օրերայի տոգանցութիւններ եւ լուրջ «պալէթ»ներ էին: Հատրնտի քաղաքներ, երբեմն ալ՝ ինչպէս ի Սպարտա՝ ամբողջ քաղաքը (Գիննուպիսիա), պարախումբներ կը կազմէին աստուածներուն առջեւ, իւրաքանչիւր կարեւոր քաղաք իր բանաստեղծներն ունէր, որ երաժշտութիւնն ու հոտանաւորները կը յօրինէին խմբակներն ու չրջարեութիւնները կը կարգադրէին, կեցուածքները կը սովորեցնէին, երկաթօրէն կը հրահանգէին զերասանները, զգեստները կ'որոշէին: Այդպիսի արարողութեան մը

վրայ գաղափար ունենալու համար, ժամանակակից միակ օրինակ մը ունինք, — այն ներկայացուցնելու համար կը արուին, տասը տարիէ՛ր անգամ մը, Օպերամիւրհկառուի մէջ՝ ի Պալլերա, ուր Միջին Դարին ի վեր, աւանին բոլոր բնակիչները, հինգ վեց հարիւր հոգի, տղայութիւններն են ի վեր այդ բանին պատրաստուած, հանդիսաւորապէս կը խաղան Յիսուսի Զարգացանքը, Այդ հանգչաններուն մէջ, Արկման եւ Ստեփանը միասնաբար բանաստեղծ, դարպապետ եւ պարապետ էին, երբեմն պատարագիչ, առաջին պարապետին՝ մեծ կրօնախաղերուն մէջ, ուր երիտասարդներու եւ աղջիկներու խմբակներ հասարակութեան առջեւ դիւցազնական կամ աստուածային աւանդավէպը կը ներկայացնէին։ Այս նուիրական պալլերներէն մէկը, բաքտապարը, յետոյ յունական ողբերգութեան ծնունդ տուաւ։ Այդ ողբերգութիւնն իսկ նախ ուրիշ բան չէ բայց եթէ կրօնական տօնը, միանգամայն կատարեալագործեալ եւ վերածնալ, հրապարակէն թատրոնի մը շրջափակին մէջ փոխադրուած, յաջորդութիւն մը պարերդներու որոնք կարուած են զխառու անձնաւորութեան մը վրայումովն ու ոգումովը, նման Սեպաթիէն Պախի մէկ «Աւետարան»ին, Հայտնի «Նոթը խօսքերուն», օրաթորոյի մը, Սիքստեան մատուռին մէջ կատարուած պատարագի մը՝ ուր միեւնոյն անձերը կտորներ երգէին ու միանգամայն խումբերը ձեւացնէին։

Այդ բոլոր բանաստեղծութիւններուն մէջէն, ամենէն ժողովրդականներն ու այդ հետաւոր բարբարոս մեզի ըմբռնելի դարձնելու ամենէն կարողները երգօններն են որ չորս մեծ խաղերուն յաղթանակները կը ներթողեն։ Ամբողջ Յունաստանէն, Սիկիլիայէն ու կղզիներէն Պինդարոսին կը դիմէին՝ այդ երգօնները խնդրելու համար, ինք անձամբ կ'երթար կամ իր Սաիւմիալացի ինչեւս բարեկամը կը զրկէր, պարսխուեմքին սողիցներու համար իր երգին պարը, երաժշտութիւնը եւ ոտանաւորները, Հանդէսը կը սկսէր թափօրով մը եւ պատարագով մը։ Ետոյ ըմբռնելի բարեկամները, ազգային մեծամեծները, խնջողք սեղանի մը շուրջը կ'ը բոլորուէին, երբեմն երգօնը կ'երգուէր թափօրի մը միջոցին, եւ հանդիսախումբը կանգ կ'առնէր վերջամասը արտասանելու համար. երբեմն ալ՝ խնջողքէն յետոյ, զրահներով, նիզակներով եւ սուրբով զարդարուած մեծ սրահին մէջ (Տեպէ Արկիտիսի ոտանաւորներն իր տանը վրայ), Դիոնասներն ըմբռնել ընկերներն էին եւ իրենց դերերը կը խաղային այն հարաւորի աշխոյժով որ կը անհետի իտալիոյ «Բոմետիա աելլ'Արթի»ին մէջ։ Բայց կատակերգութիւն մը չէր իրենց խաղացածը, իրենց դերը լուրջ էր, կ'ը մասնաւոր դեր մը չէր. ամենէն խորին եւ ամենէն ազնիւ հաճոյքը ունէին զոր մարդ կարենայ վայելել, հաճոյքը զիրենք զընդհին կեանքէն վեր բարձրացած զգալու, մինչեւ Ոլիմպոսին բարձունքներուն ու ճաճանչումին մէջ վերացած՝ ազգային հերոսներու յիշատակովը, մեծ աստուածներուն ու զոքուած ուղեւորներուն, նախահայրերու յիշատակին ընծայուած մեծաբանքովը, հայրենիքին ձօնուած զըրդաւորեմովը, Ոլիմպոսեան ըմբռնել յաղթանակը հանրային յաղթութիւն մըն էր եւ բանաստեղծին ոտանաւորներն անոր մասնակից կ'ընէին ոտանաւոր եւ անոր բոլոր աստուածային պաշտպանները։ Այդ մեծ պատկերներով պաշարուած, իրենց կատարած դերովն իսկ աւելնում, այն ծայրագոյն վիճակին կը հասնէին զոր խանգավառութիւն (enthousiasme) կը կոչէին, այդ բառով յոյց տալով թէ աստուածը իրենց մէջ կը զգային, եւ իրօք աստուածը իրենց մէջ կ'իջնէր, որովհետեւ ան մարդուս մէջ կը մտնէ, երբ մարդ կը զգայ իր ուժին ու ազնուութեանը տարապայմանօրէն մեծնալը, համադրանակ կորովովն ու համակիր հրճուանքովը մարդը այն խումբին որուն հետ կը գործէ։

Այսօր Պինդարի բանաստեղծութիւնը այլ եւս չենք հասկնար, շատ տեղական է ան եւ շատ մասնաւոր, շատ լեցուն է գաղտնիմաստներով, շատ կցկոտուր, շատ Զ. Դարու յոյն ըմբռններու հեշտը յորինուած. ոտանաւորները որ իմէ կը մնան, իր գործին մէկ հատակոտորն են միայն, չենք, միմիջեւ երբ, նուազարաններու հնչիւններ, տեսարանը, պարը, հանդիսախումբը եւ դեռ քսան լրացուցիչներ, որոնք աստուծոյ չափ կարեւոր էին, կորած են, Շատ մեծ գիտատուութեամբ կրնանք ըմբռնել այդ թարմ մտքերը որոնք չէին կարգացած, որոնք վերացական գաղափարներ չէին ունեցած, որոնց մէջ ամէն մտածուած պատկեր մըն էր, որոնց մէջ ամէն բառ գունագեղ ձեւեր կ'արթնցնէր, գիմնադրոն եւ ընթացարանի յիշատակներ, սաճարներ, բնանկարներ, փողփողուն ձովու փոխնքներ, ժողովուրդ մը համակ կենդանի գէմբերու, աս-

տուածային՝ ինչպէս Հովերի օրերուն, թերեւս աւելի սասուածային է եւ սակայն, հեռուէ հեռու, չնշտ մը կը լսենք այդ թրթռուն ձայներէն. կը տեսնենք՝ կարծես փայլակի մը մէջ՝ վեհաշուք կեցուածքը դափնեպսակ երիտասարդին (Պինդարոս, Պիթեան տաղ, Դ. Իսթման տաղ Ե. Ե.), որ պարախումբէն կ'անջատուի Յաստին խօսքերը կամ Հերակլէսի ուխտը արտասանելու համար, կը դուլակենք իր կարճ ժեսթը, բազուկներուն տարածումը, լայն սկանաւնքները որ կուրծքին վրայ կ'ուսին. հաս ու հոն կը վերագտանք ծուէն մը բանաստեղծական ծիրանիէն՝ այնքան վատ որքան Պոմպէյի մէջ դեռ երէկ հողէն հանուած նկար մը ։

Երբեմն, պարագլուխն է որ կը յատկանայ. մինչպէս հայր մը որ վեհանձն ձեռքով մը բռնելով ոսկեծոյլ բաժակ մը, գոհա՛րն իր գանձարանին եւ զա՛րդն իր խնշոյքներուն, զայն կը մատուցանէ՝ որթեառակին ցողովը հաժակ փոքրագին՝ իր աղջկանը գեռատի ամուսնոյն, այնպէս ալ եւ կ'ընծայեմ դափնեպսակ ըմբիշներուն հեղուկ նեկտար մը, մուսաներուն այդ պարգեւը, եւ մտածման անուշադուտ պտուղներովը Ուլիսիոյ եւ Պիթոյի յաղթականները կը հրեռեցնեմ ։ »

Մերթ պարախումբը՝ կանգ առած, յետոյ՝ փոխիքիոք՝ կէս-պարախումբեր, աստիճանական ուժգնացումով կ'ընդլայնեն թաւայուն ու յաղթերգակ գեղձին չքեղ հնչականութիւնները. «Երկրիս վրայ եւ անդուստ Ուլիսիանին մէջ, այն էակները զոր Արամաղդ չսիրեց՝ Պիերիդեանց ձայնը կ'առնէ։ Այդպէս է թիփոնը, աստուածներու այդ թշնամին, հարիւրգլխանի հէտը, որ քստմնաստեալ Տարտարոսին մէջ կը փուռի Սիկիլեան անոր թաւարծի կուրծքը կը սեղմէ, սին մը որ մինչեւ երկինք կը բարձրանայ, ձիւնոտ եղան, դժուրակ ձմեռներու յաւիտենական դաշտակ, անոր ձիգը կը զսպէ... եւ իր վիհերէն կը ժայթքէ անմատոյց կրակի շշացուցիչ ուղիներ ։ Հորեկը, ահոնց ատուակները կարմորակ մուխի հեղեղ մը կը բարձրացնեն գիշերուան ժամերուն, յորձանուտ կարմիր բոցը ժայռեր կը նետէ ծովին մէջ մեծ ժխորով, ու հրաշալիք մըն է տեսնել այդ զարմանահրաշ գեռուներ, բարձրաբերձ կատարներուն ներքեւ կապկպուած, եղանային սեւ անտառներուն տակ, կարմրելով այն շղթաներուն ներքեւ որ իր ամբողջ գետինն ի վար պառկած կոնակը կը փորեն ու կը խթեն ։ »

Պատկերներու հոսումը հետզհետէ կը յորդանայ, ամէն մէկ քայլին կտրուած՝ անակնկալ ցայտերով, վերադարձութիւններով, յանկարծական ցնցումներով, որոնց յանդգնութիւնն ու անազնութիւնը ոչ մէկ թարգմանութեամբ կարելի չէ արտայայտել, Պարզ է թէ այդ Յոյներու իրենց արձակին մէջ ա՛յնքան ժուժկալ ու լուսաւոր, քնարերգական ներշնչման ու յիմարութեան մէջ կը գինովնային՝ ամէն չափէ դուրս կ'ելլէին Ասոնը չափազանցութիւններ են, անհամեմատական մեր թթագած գործարաններուն ու մեր խորհրդածական քաղաքակրթութեան հետ Սակայն անոնցմէ բուական բան կը դուլակենք՝ հասկնալու համար թէ այդպիսի մտաւոր զարգացում մը ինչե՛ր կրնայ ընձեռել մարդկային մարմինը պատկերացնող արուեստներուն ։ — Ան մարդը կը կազմէ պարախումբին միջոցով. անոր կ'ուսուցանէ կեցուածքները, շարժումները, ճարտարագիտական գործողութիւնը, զայն կը դնէ խումբի մը մէջ որ շարժուն հարթաքանդակ մըն է իր ամբողջ ուժը կը գործածէ՝ զայն ինքնաբեր գերասան մը ընելու, որ հռանդով ու իր հաճոյքին համար կը ներկայացնէ, որ ինքզինքը գերասան կը դարձնէ իրեն իսկ համար, որ քաղցրէիկին խորխորութիւնը, լրջութիւնն ու պարզ արժանապատուութիւնը կը փոխադրէ ձեւարարին շրջաբերութիւններուն եւ պարզելն միմիքին մէջ ։ Պարարուեստը քանդակործութեան տուած է իր կեցուածքները, իր, շարժումները, իր ծալիկը զգեստները, իր խումբերը ։ Պարթենոնի «Ֆրիզ»ին գլխաւոր նիւթը Համաթիւնական Տօներու տողանցութիւնն է ։ եւ Պիւստեան սօսն է որ փխալիոյ եւ Պուտուռնի քանդակագործութիւնները թելադրած է ։

ԻԲԲՈՒԼԻ ԹԵՆ